

Gáll Erwin

S-VÉGŰ HAJKARIKÁK MEGJELÉNÉSÉNEK IDEJE AZ ERDÉLYI-MEDENCÉBEN

A régészetileg megragadható halottas jelképrendszerben a *nők* esetében inkább az ékszerek nyertek kiemelt szerepet a kora középkorban is, ellentétben a szabad *férfi* mellékletanyagával, amelyben elsősorban a *fegyver* lát el szimbolikus szerepet. Alaposabban megvizsgálva azonban a kérdés bonyolultabb. A megszerzett presztízs, rang és státus természetesen a temetkezésben sem jeleníthető meg másképpen, mint a mindennapokban, éppen ezért a fegyver jelenléte a kora középkori temetkezésekben egyáltalán nem meglepő. Az *ékszerekkel* viszont összetettebb a helyzet. Bár az ékszerek elsősorban *női* sírokból ismertek, a *női* vagy *férfi* jelleg az ékszerhasználat szempontjából elsősorban *kulturális konstrukciónak* tekintendő. Ez magyarázza azt, hogy külsőleg hasonló *kulturális elemként* a *férfiak* sírjában is előfordulhatnak.¹

Az ékszerek kapcsán egy másik sajátos gond is felmerül. Egy tárgytypus használatának pontos kronológiai behatárolása majdnem lehetetlen. Ez hatványozottan érvényes a divatelemek esetében, ellentétben például a fegyverekkel, amelyeknek elterjedése vagy kiszorulása a használatból gyakorlatibb okokra vezethető vissza. A divat elemeinek, például egy ékszer-típusnak az elterjedése ezzel szemben nem annyira gyakorlati kérdés, mint inkább szociálpszichológiai jelenség. Éppen ezért az ékszerek használatának kronológiai görbéje nehezebben megvonható.

Írásunk egyetlen ékszerhez kapcsolódik: a hajkarika-ékszer egyik típusához, az S-végű hajkarikákhoz.² Ennek viseletével bővebben foglalkozott Szőke Béla Miklós és Vándor László az 1987-ben megjelent munkájukban, általános tárgyalásától tehát eltekinthetünk.³ A dolgozat kérdését arra korlátozzuk, hogy a rendelkezésünkre álló adatok alapján mikor is jelent/jelenhetett meg az S-végű hajkarika vagy karikaékszer az Erdélyi-medencében.⁴

Első lépésként mindenképpen leszögezendő, hogy a (magyarországi) honfoglalás kori kutatás egy fontos tendenciája a különböző tárgytypusok kronológiai skáláinak egyértelmű és sokszor nagyon merev időrendi keretek közé szorítása. Ez igencsak rányom-

ta a bélyegét a sokszor kisebbségi frusztrációktól befolyásolt erdélyi kora középkori kutatásra is. Példaként csak azt a mindennapos módszert említenénk, hogy – a romániai magyar és román régészek egyaránt – az Erdélyi-medencében előkerülő tárgyat (*ékszer, fegyver, lószerszám*) nagyon sokszor csak a nagy távolságban előkerülő párhuzamokkal keltezük, és így is építik be a tudományos köztudatba. Ez azonban módszertanilag teljesen helytelen. Egy tárgy használatának datálásánál veszélyes, ha elsődlegesen a hasonló, de jelentősen nagy földrajzi távolságú lelet-leletekkel vetjük egybe, ahogy az is, ha csak egy tárgyat vetünk össze. Inkább a feltárt sírt, temető leletkörnyezetét kellene minél sokrétűbb vizsgálat alá vonni. Természetesen ehhez az volna szükséges, hogy az ismert temetkezőhelyeket teljesen feltárják, és minél alaposabban közöljék. Utóbbi alapján már *mikrorégiális* szinten vizsgálhatnánk meg elsősorban az ilyen a kérdéseket.

Általában is jogos a bíráló napjaink régészetének a többnyire mechanikusan datáló módszerét illetően. Nagyon sok esetben közvetve keltezi a kutató a tárgyat, vagyis egy másik tanulmány és nem a tárgy lelőhelyi környezete alapján.⁵ Ha a mindennapi élet komplexitásából indulunk ki, egyértelmű, hogy egy köznapit tárgytypus (pl. egy ékszer, eszköz) *használatának időrendi skálája soha nem működött mechanikus szabályok alapján. Legyen az ékszer vagy fegyver, egy tárgy használatának idejét annyira bonyolult és komplex, egyebek mellett szociálpszichológiai jelenségek határozzák meg, hogy sokszor egyáltalán nem lehet vagy csak nagyon relatív időrendbe lehet besorolni. Nem kell elfelednünk, hogy egy tárgy használata akkor is teljesen egyén-, illetve közösségfüggő volt*, tehát minden esetet külön-külön kell megvizsgálni.

Elmondhatjuk, hogy a hatalmas mennyiségű szakirodalomnak azért nem sikerült egyértelmű időrendi skálát kidolgoznia, mégpedig távolról sem, mivel nem is lehet. Egyetlen a tárgyalt korszakhoz tartozó tárgytypust sem tudunk ebben a pillanatban pontos időrendi határok közé helyezni. A legjobb lehetőség

¹ Néhány példát erre lásd GÁLL E. 2007, 397.

² SZŐKE B. 1962, 88.

³ SZŐKE B. – VÁNDOR L. 1987.

⁴ Szőke Béla felvetése a budapesti 2007. május 30. – június 1. közötti konferencián.

⁵ Erre a veszélyre már Révész László is felhívta a figyelmet.

talán az, ha a tárgyak kronológiai és chorológiai skáláinak *körvonalazásánál* maradunk.

Legalább ennyire sajnálatos az, hogy a magyarországi kutatás is nagyon sokszor figyelmen kívül hagyta a keleti területek (Erdélyi-medence, Partium és Bánság) leletanyagából levonható következtetéseket. Példaként, hiába hívtuk fel a figyelmet már jónéhány éve, hogy a kutatás akkori stádiuma alapján S-végű hajkarikák *nem dokumentálhatóak* az Erdélyi-medencében a 11. század előtt, illetve hogy a pödrott végű hajkarikák az erdélyi részekben a 11. század *végén* is dokumentálhatóak (nem pedig a 11. század első feléig), ezt sem a magyarországi, honfoglalás kori szakirodalom, sem pedig az erdélyi román kora középkori régészet nem idézi.⁶

1. Miért ez az írás? A probléma kutatástörténete

Szeretnénk azt megokolni először is, hogy miért fektetünk ilyen (jelentős) hangsúlyt egy alapján jelentéktelen kis ékszer elterjedésének a keltezésére.

1983-ban Robert Radu Heitel, a 10. századi honfoglalás kori anyagi kultúrát nagyon jól ismerő bukaresti régész egy cikkében kifejtette, hogy az S-végű hajkarikák már a 9. század végén megjelenhetnek a Kárpát-medencében.⁷ 1983 után a román régészetben ez a kérdés nyugvópontonra jutott, egészen 1994-ig. Maga Heitel is feladta ezt a nem túl szerencsés álláspontját, hiszen az 1994-es monografikus tanulmányában ezzel a kérdéssel már nem foglalkozik.⁸ Csakhogy, gyakorlatilag Heitel alapján, bár más szempontokat is érintve, 1994-ben Călin Cosma ismét ehhez a véleményhez tért vissza, amikor a zilahi öt síros temetőrészről előkerült *köttlachi* fülbevalótípussal együtt az S-végű hajkarikát, pseudo-granulációs díszítésű gyűrűt is a 9. századra keltezte, és a *karantán kultúrkörhöz kap-csolta*. Májig kitart elképzelése mellett, hiszen nemrég megjelent cikkének címe *A Köttlach-kultúra elemei Románia nyugati és észak-nyugati részéről*.⁹ Călin Cosma azonban jó néhány tényt nem vett figyelembe véleményünk szerint:

1. Az **ügynevezett Köttlach-kultúra elemei** feltűnnek több erdélyi, partiumi és bánsági honfoglalás kori temetőben, de ezeket nemhogy a 9. századra, de még a 10. század első felére is lehetetlen keltezni az eddigi ismereteink tükrében. Ezek a következők:

1. 1. **Ügynevezett gombos végű huzalkarpercek:** Marosgombás, 2. sír; Maroskarna, 11. sír; Szászváros, 11. sír.

Marosgombás 2. sírjában a gombos huzalkarperccel mellett előkerült még egy sima huzalkarperccel, illetve egy csüngő. A marosgombási temető csüngőleletének párhuzama sajnos kontextushoz nem kötött szórványleletből ismert a Sárretudvar-Hizó föld temetőjének területéről. Ebben az esetben is az állat szemét aranyozták, illetve egy arany kislemet kalapáltak rá az ezüstre, akárcsak a marosgombási lelet esetében. Egy nagyon hasonló párhuzam a nagyszalontai 1. sír lelete, illetve a Gyula-Téglagyár csüngői, amelyek formára és díszítésre tökéletesen azonosak a nagyszalontaiakéval. Természetesen nem szabad elfeledni azt sem, hogy ezek a leletek ugyanannak a régióknak (Körösök-vidéke) a leletei. *Balkáni* kapcsolatok tárgyi hagyatéka a gombási temetőből az egygömbös fülbevaló, amely a 10. sírből került elő (2. t. 18). Kimutatható már a 9–10. századból, és fellelhető még a 11. századi anyagban is, mint például a havaselvi Dridun. E leletek azonban a Balkánon is jelen vannak – valójában ez a terület a gyártási helyük, például *Baline* (Bosznia-Hercegovina) 154. (fejes gyűrű, S-végű hajkarika, zárt huzalgűrű) és 216. sírjában (zárt huzalgűrűk, szőlőfürtcsüngős fülbevalók öntött változatai); *Gomjenica* (Bosznia-Hercegovina)-Polje/Baltine Bare: 246 síros, a 10. század 2. fele és a 11. század első évtizedei közé keltezett szláv temető 141. sírjában. Kiváló 10. századi párhuzama az alföldi Örménykút-Bodaszőlő 18. sírjának egyetlen aranyozott ezüst függője, valamint Tardoskeddi-Paptag 1. sírjának lelete, amelyet ráadásul Nasr ibn Ahmed szamanida emír (914–943) dirheme keltez. Az örménykúti temetőt a 10. század második felétől keltezik ásatói, és ezt erősítik meg a tardoskeddi lelet pénzérméi is. Kiváló Felső-Tisza vidéki párhuzamai is kimutathatóak a kis négyzetes veretnek: párhuzamait a Kenézlő-II. temető 49. sírjából (23. sír) csizmaveretként ismerjük (együtt öntött ruhaveretekkel, oldalpálcás zablával, körte alakú kengyelekkel, két gyönggyel, ezüst szalagkarperccel), valamint szórványként Balkányról. Az említett kenézlői leleteket az elemző Mesterházy K. a honfoglalók második nemzedékéhez sorolta.¹⁰

Maroskarna 11. sírjában a 10. század vége felé datálható szablya, nyílcsúcsok, sima, *1a* típusú hajkarika és egy sima hajkarika ismert, együtt a köttlachi típusú gombos végű huzalkarperccel. A temető rész három laza sírcsoportját tárták fel. Az első csoportot az 1–2, 4–9. sírok alkotják. Időrendi szempontból a leletanyag (sodrott karperecek, szőlőfürtdíszes granulált

⁶ TĀNASE, D. – BEJAN, A. – GÁLL, E. – KALCIOV, C. 2005, 32.

⁷ HEITEL, R. R. 1983, 93–115.

⁸ HEITEL, R. R. 1994–95.

⁹ Vö. COSMA, C. 1994; COSMA, C. 2001; COSMA, C. 2006.

¹⁰ Köszönetünket szeretnénk kifejezni Kovács Lászlónak a

közöletlen örménykúti leletekről szóló tájékoztatásáért. FET-TICH N. 1931, 85. t. 27–30; HAMPEL J. 1900, LXIV. t. 41; IONIȚĂ, A., 1996–98, 49. kép, 2–3; MESTERHÁZY K. 1989–90, 16. t.; VADAY A.–KOVÁCS L. 1999 (kézirat); TOČIK, A. 1992, 166, 112. ábra.

és filigrándíszítésű fülbevalópár, pszeudo-köbeteles gyűrű, bronz huzalkarperec) a század második felére keltezett. A sodrott karperecek keltezését a század második harmadától a 11. századig határozták meg, és a szőlőfürtcsüngős fülbevalók elemzése alapján valóban a század közepe tájától lehetett divatban, a 11. századig. A köbeteles gyűrű pontos párhuzamát a 11. századi Pécs-Somogy 1. sírjából ismerjük, bár hasonló példány ismert a sultanai temető 83. sírjából is, amelyet a 8–9. századra kelteztek. A második csoportot a 11. és 14–15. sírok alkotják. Ezek leletanyaga (tegez, nyílcsúcsok, szablya töredéke, huzalkarperecek, gombos végű huzalkarperec, gyöngyök, kés) hasonlóképpen a század második felébe sorolható. A század második felének, illetve végének jellegzetes lelete a spirálsodrásos szalag fejesgyűrű, amely a temető harmadik, nagyon leletszegény sírcsoportjának az egyetlen lelete. A század második felére, a század vége felé keltezhető a gyulafehérvári, 1997-ben feltárt temetőrész 16. sírjának hasonló gyűrűje, illetve korábbra, az sem kizárt, hogy a század második harmadára a 33. sír gyűrűje. Hasonló a szászvárosi 2. sír keltezése is: a nyílcsúcsos és gyűrűs mellékletű sír egy olyan környezetben került elő, amelyben a mellette levő 10. sírban gombos végű huzalkarperecet, nyílcsúcsokat, a 7. sírban pedig trapéz alakú kengyelt, nyílcsúcsokat és nagyméretű csikóablát ismerünk, tehát egyértelműen a század második felébe keltezhető. E gyűrűtípus-változat néhány Kárpát-medencei párhuzama ugyancsak a 10. század második felére keltezhető: Szered-II. temető, Komáromszentpéter, Valkóvár (Vukovar); hasonlóan a nemzetközi datálásuk is: a spiljovkai kincsleletben együtt került elő a honfoglalás korra annyira jellemző övveretekkel, négy ezüst karpereccel, VII. Konstantinosz és Romanos (948–959) solidusával és egy 966/967-ben vert dirhemmel. Hasonlóképpen a század közepére datálható a gottlandi kincsleletben előkerült gyűrűk arany változata is. Ezt a gyűrűtípust tehát eléggé pontosan és biztosan keltezhetjük *csak* a 10. század második felére.¹¹

A szászvárosi temetőnek csak egy részét közölték eddig, ennek alapján úgy tűnik, hogy a temető leletanyaga a század második harmadától-közepétől keltezhető: fején spirálsodrásos gyűrű (2. sír), pántgyűrű (3. sír), lépcsős fejes gyűrű (8. sír), négyszög alakú fejes gyűrű (9. sír), sima hajkarikák (1, 5, 8–9. sírok), gombok (4–5, 9. sír), csörgők (9. sír), huzalkarperecek (4, 7–8, 19. sír), egyszerű nyakpereg (19. sír), lábpercek (19. sír), nyílcsúcsok (2, 6–7, 19. sír), vasalt tegez (18. sír), körte alakú kengye-

lek (26. sír), trapéz alakú, de nem a „klasszikus” csoportba sorolható kengyelek (7, 26, 48. sír), egytagú, úgynevezett „besenyő” zablá (7, 26. sír), csont oldalpálcás zablá (19. sír). Hasonló egytagú zablák lelőhelye Óbesenyő-IX. Hunca Mare-halom,¹² illetve Gyulafehérvár-Mentőállandóság, 15. kutatóárok, 20. sír/1981. Óbesenyőn együtt került elő trapéz alakú kengyelvassal.

A bemutatott három temetőben egyértelműen az a közös, hogy a század második felére–végére keltezhetőek, hiányzik mindegyikből az S-végű hajkarika, és mindháromból ismert gombos végű karperec, az úgynevezett Köttlach-kultúra területének egy nagyon jellegzetes ékszere, hasonlóan a gombos végű karikához. Megemlítjük, hogy gombos végű karperecet még a Vas megyei Ikervár-Virág utca temetőjéből is ismerünk a Kárpát-medencében, a 130. sírből és hasonlóképpen a 10. század végére keltezve.¹³

1. 2. Köttlach-típusú fülbevalók

A kérdéses fülbevalóval is hasonló a helyzet. A zománcozott díszítésű példány szép számmal ismert a Kárpát-medencében: Csepreg-Szentkirály 97. sírja (2. t. 1–7), Detta (2. t. 11–16), Eger, Pétervására, a szalaci 4B. sír (1. B. t. 1–6), Lutzsmansburg/Locsmánd kora Árpád-kori sánctára, Székesfehérvár két példánya, Tápé-Lebő, Zilah-Pálvár temető 1. sírja.

Vizsgáljuk meg őket:

Aszalaci temető 4B. sírjának félhold alakú, zománcozott díszítésű fülbevalója egy ötszögátmetszetű hajkarikával társul. A temető 6. sírjából halált okozó háromélű nyílcsúcs került elő, a 17. sírből pedig S-végű hajkarikák. Az ötszögátmetszetű hajkarika példányokat a négyzet- vagy sokszögátmetszetű gyűrűkkel, karperecekkel, nyakpercekkel hozhatjuk tipológiai kapcsolatba, következőképpen elterjedésüket a 10. század végére – 11. század elejére helyezhetjük.

A zilahi 1. sírből a fent említett és elemzett gombos végű karperecek kerültek elő (2. t. 8). Ugyanakkor azt is meg kell említenünk, hogy a kiskorú sírből előkerült nehéz fülbevalónak nem volt meg a karikája, így nem kizárt, hogy – amennyiben nem törték le – egy másodlagos helyzetben előkerült példányról van szó! A temető 3. sírjából egy pszeudogranulációs díszítésű, négyszögletes fejű ezüstgyűrű került elő, amelynek majdnem pontos formai párhuzamát a 11. században használni kezdett szabolcsi temető 170. sírjából ismerjük, pödrött végű hajkarika társaságában (2. t. 9).¹⁴ Ez a példány azonban granu-

¹¹ TOČIK, A. 1968, 41–51; MESTERHÁZY K. 1993, 458; KORZUHINA, G. F. 1954, 86, IX. t.; STERNBERGER, M. 1948, 99; SZŐKE B. 1962, 95; SZABÓ J. Gy. 1978–79, 96–97; DOMBAY J. 1961, 77; MITREA, B. 1988, 10. ábra, 83. sír: 2.

¹² GÁLL E. – TÁNASE, D. 2007 (sajtó alatt).

¹³ A 10. század végére – 11. század elejére datálta az ásatója. (KISS G. 2000, 63, 130. t. 47. kép.)

¹⁴ KOVÁCS, L. 1994, Abb. 11. 2.

lációs és filigrános díszítésű is, ellentétben a zilahival, amely csak pszeudo-granulációs díszítésű. Hasonló, de kerek fejű granulációs gyűrűk ismertek például a bánási Hodonyon, a 4. sírból, S-végű hajkarikával és I. (Szent) István-éremmel, tehát egyértelműen a 11. század első felére keltezhetően.¹⁵ Az 5. sírből S-végű hajkarika ismert (2. táb. 10), a távolabb levő 6. sírből pedig pödrött hajkarika.¹⁶

Zürzavaros leletkörülményei ellenére talán a dettai temető szórványleletei jelentenek még analógiát. Innen S-végű hajkarika, szőlőfürtcsüngős fülbevaló öntött változata,¹⁷ hasonló Köttlach-típusú fülbevaló, bronzkorongok, csüngős veret¹⁸ és övveret került elő, de egy „pre-magyar”, 9. századi datálás ebben az esetben is elképzelhetetlen, ha ezek a leletek egyáltalán egyazon temetőhöz tartoznak. Északnyugat-Horvátországban ilyen fülbevalók 10. századi, bagolyfejet mintázó veretes csüngővel kerültek elő, és ott is a 10. század második felére datálják őket.¹⁹ A dettai kereszt ugyancsak a 10. század második felére datálható, ugyanis a Langó Péter és Türk Attila által említett két analógia (Ptuj, 66. sír és Tiszafüred-Nagykenderföld) keltezi.²⁰ (2. táb. 11–16.)

Továbbmenve, a Kárpát-medence más hasonló leletei sem keltezhetőek a 9. századra. A zilahi fülbevaló egy másik párhuzamát a nyugat-magyarországi, Vas megyei Csepreg-Szentkirály 97. sírjából ismerjük, ahol még öt darab S-végű hajkarika és egy zárt bronzgyűrű melléklet került elő, és a század végére – 11. századra keltezte az ásatója. Hasonló fülbevaló előkerült Lutzsmanssburg/Locsmánd kora Árpád-kori sánctvárából is, a 11. századra keltezve.²² Tápé-Lebőrről honfoglalás kori kengyelekkel, öntött szőlőfürtcsüngős fülbevalókkal együtt ismert a zománcozott díszítésű fülbevaló, tehát egyértelmű, hogy még véletlenül sem merülhet fel a 9. századi datálás lehetősége.²³ Mesterházy Károly említ még

négy Köttlach-típusú fülbevalót (Eger, Pétervására, Hirics, Verpelét),²⁴ amelyekről a lektori véleményében Révész László tudósított, hogy az első kettő éppen 11. századi temetőkből került elő, hasonlóan a székesfehérvári két sír leletéhez, amelyek ugyancsak 11. századi datálású temetkezések tartozékai. Tehát három fülbevaló helyett 12 példánnyal kell számolni, amelyeknek az elterjedése majdnem egyenletes, kivéve az Erdélyi-medencét, ahonnan ismeretlen a mai napig (lásd az I. térképet).

A felsoroltak mind 10. század végi – 11. századi leletegyüttesek, a két lelőhely pedig, Csepreg és Lutzsmanssburg/Locsmánd éppen a Köttlach-kultúra és a 10. századi Kárpát-medencei kultúra érintkezési határáról ismert. Kiss Attila munkáját szükséges még megemlíteni, aki felgyűjtve a karantán fibulákat, hasonlóképpen arra a tényre mutatott rá a nem nagy mennyiségű leletanyag alapján (lásd *I. térkép és I. térképlista az irodalommal*), hogy ezek is a 10. század második felére datálható anyagi kultúra termékei közé sorolhatóak a Kárpát-medencében.²⁵

Călin Cosma érvelése tehát, miszerint az S-végű hajkarika azért volna a 9. századra keltezhető, mivel a zilahi fülbevaló csakis e századra datálható, az elmondottak fényében *egyértelműen tarthatatlan*. Minden eddig ismert konkrét leletanyag a kolozsvári kolléga elmélete ellen vall.

Mielőtt rátérnénk arra, hogy hogyan és mikortól is keltezhető egyáltalán ez a karikaékszer az Erdélyi-medencében, tekintsük át röviden az S-végű hajkarika feltűnését a Kárpát-medence más régióiban.

2. Az S-végű hajkarika viseletének keltezhetősége a Kárpát-medence más részein

A Kárpát-medencében Szőke Béla munkája nyomán az S-végű hajkarikákat nagyon sok szakember a 960–970-es évektől keltezi.²⁶ Ez a medence

¹⁵ BEJAN, A. – MOGA, M. 1979, fig. 4, 16.

¹⁶ A hodonyi 4. sírban I. István érme egyértelműen arra utal, hogy a hodonyi karikát a 11. század első felére keltezhetjük. A bánási terület másik példánya az óbesenyői Dragomir halma II. sírjából előkerült hajkarika. A temetőtérképről az derül ki, hogy a sír a temető északi szélén került elő, egy olyan környezetben, amely egyértelműen pogány szokásokra utal: az I. sírban étel-ital melléklet részeként agyagedény került elő, a III. sírből pedig ugyancsak agyagedény ismert. A II. sírban a pödrött végű hajkarika mellett lépcsős fejesgyűrű, valamint vékony szálakból sodort nyakperccel ismert. Ennek alapján a 10. század végére – 11. század első harmadára kelteznénk a leletünket. Az Erdélyi-medencében csak 11. századi példány ismert, Várfalva 42. sírjából. Megemlítendő még, hogy a keleti részekben a pödrött végű hajkarika nem tűnik el 11. század elején, ahogyan a magyar szakirodalom vallja, sőt csak ebből a korszakból ismertek konkrét és jól keltezhető adataink. Ilyen például az, hogy a 11. század végétől keltezett kolozsmonostori temető 71. és 84. sírjából pödrött

végű hajkarikák kerültek elő, tehát egyértelmű, hogy ezek az ékszerek megérték a bordázott S-végű hajkarikák megjelenését és elterjedését.

¹⁷ A durva, öntött, másolt változatokat egyértelműen csak a század második felére-végére keltezhetjük.

¹⁸ Hasonló csüngős vereteket csak a 11. századi leletekből ismerünk. (TÁNASE, D. – GÁLL, E. 1999, 555–576.)

¹⁹ Pl. Šenkovec: csüngős veret, csörgő, rovátkolt gyűrű, lunula, négy gömbös fülbevaló, félhold alakú fülbevaló. (SOKOL, VI. 1996, XI. t. 1–7.)

²⁰ Langó–Türk tipológiájában az 5a típus. (LANGÓ P. – TÜRK A. 2004, 391; KOROŠEC, P. 1979, I. 56; K. K. 1996, 290–292.)

²¹ KISS G. 2000, 3. t. 97/1.

²² KAUS K. 1987, 330–339, 7. kép.

²³ BÁLINT, Cs. 1991, Abb. 49. 1.

²⁴ MESTERHÁZY K. 1993, 5. kép.

²⁵ KISS A. 1983, 173, 84. ábra.

²⁶ Kiss Attila például a majsai temető használatának kezdetét ép-

északnyugati és nyugati részére nem vonatkozatható, hiszen ott már a halimbai avar temető késői fázisában feltűnnek,²⁷ illetve ugyanott a 10–12. századi temető korai fázisából is ismert, egy senilis nő sírjában. Ez az adat lényeges lehetett volna a tudomány számára, ha felfigyelnek arra a szokásra, hogy (amint azt általános szociológiai megfigyelések is megerősítik) az idős nők az esetek többségében már nem vásárolnak ékszert, aminek alapján, ha 960 utánra keltezzük is ezt a sírt, ahogyan Mesterházy Károly javasolta, a tárgy már akkor is forgalomban lehetett a század elején.²⁸ Csekejen (Čakajovce, Szlovákia) a 357. sírből Burgundiai Raul (926–936) érméje került elő együtt S-végű hajkarikával.²⁹ Még északnyugatabbra, a cseh részeken másrészt 9–10. századra datált, de valójában ugyancsak későbbi, 10. század első felére valószínűsíthető temetőkből kerülnek elő ilyen jellegű ékszerek.³⁰

Ezek az adatok újfent arra figyelmeztetnek, hogy az S-végű hajkarika elemzését (mint más tárgytípusokét is) elsősorban mikroregionális szinten lenne eredményes elvégezni. Ezért is elemeztük külön az Erdélyi-medence S-végű hajkarikáinak leletanyagát.

3. S-végű (I. A. tipológiai táblázatunkban 5a–d) típusú hajkarikák keltezése az Erdélyi-medencében

Az S-végű hajkarikák pontosabb keltezését csak a nagyobb terjedelmű és sokféle tárgykategóriát magába foglaló temetőkben lehet több eredménnyel nyomon követni. Sajnos olyan temetők leletanyaga, mint a gyulafehérvári Mentőállomás és Vadászok utcája, a mai napig közöletlen, éppen ezért használhatatlan, és ez minden bizonnyal jelentős adatoktól foszt meg minket. Ennek ellenére a rendelkezésre álló leletanyag révén fontos észrevételekkel gazdagíthatjuk e hajkarika időrendjét az Erdélyi-medencében.

Elemzésünk során, amint azt a továbbiakban részletezzük is, a rendelkezésünkre álló leletanyag

vagy szórványként került elő (Gyulafehérvár-Római Fürdők; Kolozsvár-Heltai utca 28. sír – 1936) vagy csak 11. századra datálható temetőrészekből. Ezek között a datálás szempontjából mondhatni „koronatanú” a Gyulafehérvár-Brândușei utcai temető (ha nagyon töredékesen is, de) megásott leletanyaga, de jelentősek a Gyulafehérvár-Poklisa, Vajdahunyad-Kincseshegy, Várfalva-Jósika Aladár kertje sírmezőkben tett észrevételek is.

Meg kell mindenképpen említenünk, hogy mind a 10. század első felétől keltezhető temetőkben (Kolozsvár-Kalevala utca,³¹ Kolozsvár-Szántó utca,³² Kolozsvár-Zápolya utca³³), mind pedig a 10. század második felére datálható temetőrészekben (Déva, Marosgombás, Maroskarna „B” temető, Szászváros) ismeretlen ez a hajkarika-típus. Elmondható, hogy az Erdélyi-medencében a klasszikus, lovas-fegyveres honfoglalás kori temetőkből egyáltalán nem mutatható ki a jelenleg rendelkezésünkre álló leletanyag alapján. A Partiumban két esetben ismert: a Köröstarján-Csordásdomb 28. sírjából került elő egy feldúlt lovastemetkezésből, két bronz szalagkarperec, kés, körte alakú kengyelpár és egy zárt, kerek átmeteszű hajkarika társaságában,³⁴ illetve a gyulaavarsándi Laposhalom 15. sírjából, együtt egy sima kis kerek és egy körte alakú kisméretű hajkarikával, két szalagkarpereccel, egy pödrott szalagkarpereccel, illetve egy zárt, sodrott karpereccel, négyzet átmeteszű bronzkarikával (a mellcsonton találták).³⁵ A varsándi temetőt (szerintünk temetőket) Dorin Popescu indoklás nélkül keltezte a 11. századra, azonban az említett leletanyag alapján itt valójában egy 10. század második felében-végében temetkező népességről lehet szó. Tehát – mint az alföldi területeken általában – az S-végű hajkarika itt is hamarabb terjedt el, a 10. század vége felé, mindenesetre hamarabb, mint az Erdélyi-medencében.

pen Szőke Béla elmélete alapján gondolta a 960–970-es évekre. (KISS A. 1983, 113)

²⁷ TÖRÖK Gy. 1969, 89.

²⁸ MESTERHÁZY K. 1989–90, 33. jegyzet, 248; TÖRÖK, Gy. 1962, 37. kép.

²⁹ A sír leletanyaga: gyöngyök, 1a típusú hajkarikák, kauricsigák, S-végű hajkarikák, Burgundiai Raul érméje. (REIHOLCOVÁ, M. 1995, 38, Abb. LVII. 1–8.)

³⁰ A leletanyag alapján túl korainak tűnik Olmérová keltezése. (OLMÉROVÁ, H. 1959, 227–245.)

³¹ I. sír: szablya; II. sír: kerámia; III. sír: szablya, tegezveretei, csiholó. (GÁLL E. – GERGELY B. 2007, sajtó alatt.)

³² 26 síros temetőrész. Közöletlen. Az eddig feltárt 26 sír három csoportba tagolható. Mindegyik sírcsoportban egy-egy szablyság harcost temettek (4, 22, 25. sír), a harcos a harmadik csoport esetében a leggazdagabb, mivel a 25-ös sír halottját pengéjébe bekovácsolt, ezüst szálakkal díszített szablyával, arany hajkarikával (1 db. hajkarika), veretes tarsollyal, vödörrel, zablával, 1 db. kengyellel és lócsontokkal együtt temették

el (Bálint II. típus). A 4. sír szablyság halottját ugyancsak veretes övvel, szablyával, hajkarikákkal, tegezzel, íjcsúcsokkal, de a ló részei nélkül. Ugyancsak szablyával temették el a 12-es sír halottját (II. sírcsoport). Információink szerint ismert további 4 íjas sír, és minden férfisírban volt nyílcsúcs. Ismert még egy szálból készült huzal nyakperec, szőlőfürtcsüngős fülbevaló-pár (8. és 19. sír), rombusz alakú ingnyak-díszveretek (hét darab az 5. sírből), fenékö (15. sír), gyöngyök (15. sír), gombok (2. sír), egyszerű balta (16. sír), kések (Kolozsvár-Szántó utcai 4, 7, 11, 14–16, 19–20, 22. sír), csiholók (14–15. sír), sarló (19. sír), huzalgűrűk (19–20. sír), vékony bronz huzalkarperecek, valamint palmattával díszített két tárgy (19. sír; az ásatók szellemesen szemöldökcsipesznek nevezték, rendeltetésük valószínűleg csizmaveret, hasonlókat Oroszlámosról ismerünk). Hét sírből került elő kerámia melléklet (a sírok több mint 26%-a).

³³ KOVÁCS I. 1942, 85–118; LÁSZLÓ Gy. 1942, 578–584; LÁSZLÓ Gy. 1945, 1–15.

³⁴ LAKATOS A. 2003, 214.

³⁵ POPESCU, D. 1956, 128, fig. 83. 2–11.

Visszatérve az Erdélyi-medencébe, először a kolozsvári szórványleletet kell érintenünk. A Kolozsvár-Heltai utcai sírból előkerült nagyméretű S-végű, nagyon jó minőségű ezüst hajkarikának szórványvolta miatt lehetetlen a keltezése. A leletet adató papírlapról kiderült, hogy ez az ezüst karika egy 1936-ban házalapnak ásott gödörből került elő, egy csontváz „füle mellől”.³⁶ Nem messze van ide azonban a Szántó utcai 10. századi közöletlen temető, tehát magától adódik a kérdés, hogy vajon nem az említett temető egy későbbi fázisához tartozik-e? Az említett temetőrészből azonban a mai napig nem ismert S-végű hajkarika, így ennek az ékszernek a koráról sem tudunk közelebbit megállapítani.

Amint azt említettük, a legfontosabb adatokkal a gyulafehérvári Brândușei utcai temető szolgál. A horizontális stratigráfiai elemzésnek köszönhetően követni tudjuk e hajkarika feltűnését, illetve asszociációját is más jellegű tárgyakkal.

Az 1997-, 1999-, 2001- és 2006-ban feltárt temetőrészből sima *1a* (3, 12, 16, 26, 31, 40, 48. és 55. sír), *1b* (3, 27, 33, 42, 48, 51. és 55. sír), illetve körte alakú, *2a–b* típusú hajkarikák valamely változata ismert (6–7, 13, 27–28, 31. és 52. sír), *4* típusú ovális zárt hajkarika (38. sír). 10. század második felére datálható a *spirálsodrásos szalag fejesgyűrű* (16. és 33. sír), *nyitott huzalgyűrű* (16. sír), *pszeudo-granulációs díszű öntött gyűrű* (22. sír), *kerek átmetszetű zárt karikagyűrű* (21. sír), *sodrást utánozóan öntött gyűrű* (22. sír), *huzalkarpercec* (33. és 55. sír). E temetőrészmás, a pogány kor temetkezési szertartásaira jellemző elemei a *kések*, *csiholók*, *fenőkövek* (6–7, 124. és 128. sír), illetve az ételmellékletet jelző *edények* (9, 12–16, 28–29, 46. és 106. sír).

2004-ben és 2005-ben a feltárt temetőrész egy részében az anyagi kultúra más elemeit ismerhetjük meg: az *S-végű hajkarikák Árpád-kori érmék* (I. András, Orseolo Péter), *sodrott és fonott ezüst gyűrűk*, *sodrott karperecek*, *körponcokkal díszített öntött szalagkarperecek* társaságában kerültek elő, amelyeket a kutatás egyöntetűen a 11. századra keltez.

A 2006-os ásatás egyik szakaszában az edénymellékletet adó 106. sír mellett került elő a 130. sír S-végű hajkarikás temetkezése, amelynek datálása (ha nem későbbi beásásról van szó, mint a Salamon érméjével datált 105. sír esetében, akkor) a 10. század végére – 11. század elejére valószínűsíthető. Nem messze ezektől a síroktól a 10–11. század fordulójától datálható leleteket is tartalmazó sírok mellől ismertek S-végű hajkarikás sírok (102. és 121. sírok): csavart-sodrott, félkörátmetszetű zárt karika-, illetve négy-szög átmetszetű gyűrűk. *Mindegyik említett tárgy-*

kategória, illetve típus a 11. századi anyagi kultúra specifikus eleme már.

Időben még fiatalabb a 2004-ben feltárt temetőrészlet: az S-végűhajkarikák I. András- vagy meghatározatlan Árpád-kori obulusos sírjai melletti sírokból kerültek elő. A 69. számú, S-végű hajkarikás és sodrott ezüst gyűrűs sír mellett került feltárássra a 68. sír, amelyből I. András (1046–1060) érméje került elő. Tőle keletre az S-végű hajkarikás 62. sír, míg ettől délkeletre a 66. számú, *5a* és *1a* típusú hajkarika mellékletű sírok találhatóak. Továbbá az 59. sír mellett meghatározatlan Árpád-kori obulusos 71. sír. A 2004-ben feltárt S-végű hajkarikás sírok keltezését a 11. század közepére – második felére tehetjük (lásd a *3. temetőtérképet*).

Eszerint a gyulafehérvári temetőrész lehetséges korábbi szakaszában (már amennyit feltártak belőle) csak a sima hajkarika típusok voltak használatban (*1a*, *1b*, *2a*, *2b*, *4*), a későbbi szakaszhoz tartozó sírcsoportban viszont már (csak) vagy elsősorban S-végű hajkarikák kerültek elő Árpád-kori érmékkel, sodrott gyűrűkkel és sodrott karperecekkel együtt (*5a*). Elmondható, hogy a temető két része között úgynevezett kronológiai demarkációs vonal húzható a felsorolt elemek alapján.

Sajnos pontosabb keltezés a Gyulafehérvár-Poklisán feltárt temetőrészlet hajkarikái sem nyújtanak. Csak az egyetlen hitelesen feltárt *5b* típusváltozatú hajkarika keltezése egyértelmű: I. Istvánnak és I. Andrásnak a sírból előkerült érméi alapján: a 11. század második fele.

A Gyulafehérvár-Római Fürdőknél előkerült S-végű hajkarikákat szórványjellegük alapján csak feltételesen lehet keltezni, azonban Giesler a vastagabb és a kisebb méretekhez sorolt példányokat a 11. század második felére datálta.³⁷ Az ebből a temetőből előkerült másik tárgykategóriát általában a 11. század leletanyaga között szoktuk számon tartani.

A vajdahunyadi temetőrészből pontosabb adatokkal rendelkezünk. Az 54 síros temetőrészben összesen kilencből ismerünk S-végű hajkarikát. Ebben az esetben is azt emelhetjük ki, hogy egy kivétellel (30. sír) az S-végű hajkarikák és az érmék elkerülik egymást a sírokban. Az I. István, I. András, I. Béla és Salamon érméi által keltezett temetőrészben a legkorábbi S-végű hajkarikák a század első évtizedeire datálhatónak tűnnek: a 22. sír melletti 23. és 24. sírből I. István érméi kerültek elő. A 11. század első harmadára való keltezés a sír egyetlen nyitott huzalgyűrűje alapján is elképzelhető. A század közepére – második felére keltezhetőek a 28, 30. és 34. hajkarikák.³⁸ Környezetükben I. András által kibo-

³⁶ Közöletlen és leltározatlan. Kolozsvári Erdélyi Történeti Múzeum.

³⁷ GIESLER, J. 1981, 3–167.

³⁸ 28. sír: egy *5a* hajkarika, egy *5d* bordázott végű hajkarika,

csátott érmekkel keltezett obulusos sírok találhatóak (31–33. sírok). Még későbbinek tűnnek a II. és 3. sír hajkarikái, ugyanis környezetükben Salamon (1063–1064), illetve I. Béla (1060–1063) érmés sírok ismertek (Salamon érme: III. és 4. sír, I. Béla: 6. sír). Megemlítendő, hogy ezek között a század közepére – második felére keltezhető leletek között gyakran előfordul tárggyegyüttes a *sodrott ezüstgyűrű* és az *S-végű hajkarika*. A vajdahunyadi S-végű hajkarikák kapcsán mindenképpen meg kell említenünk azt is, hogy a temetőrészben már nem bukkannak fel I. László érméi, tehát a feltárt sírok a század utolsó évtizedeiben földbe kerültek.

Valamivel korábbra lehet keltezni a várfalvai leletegyüttest. Az *5a S-végű típusváltozatúak* egy része a temetőrész olyan sírjaiból került elő (II, 2. és 3. sír), amelyeknek keltezése egyértelműen a 11. század első harmadára mutat I. István érmei alapján.

A kutatás jelenlegi stádiumában tehát egyértelműnek tűnik az a tény, hogy az S-végű hajkarikák a 10. század végén vagy a 11. század elején jelennek meg az Erdélyi-medence divatjában, viseletében, ennek következményeképpen pedig a temetkezésekben. Ebben a pillanatban úgy látszik, hogy az *Erdélyi-medence régiója a Kárpát-medencének az a területe, ahol a Kárpát-medencében a legutoljára terjedt el az S-végű hajkarikák viseletének divata, a sírokban levő keltezését az első keresztény század elejétől, mégpedig az 1010–1020-as évektől számítanánk*. Azt is megemlítenénk, hogy ez az észrevétel elsősorban a politikai-katonai központokra vonatkoztatható, az Erdélyi-medence keleti részéről a kutatási stádium szintjén 11. század elejére datálható S-végű hajkarikás lelőhelyről nem tudunk.³⁹

Gáll Erwin - Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, Bukarest, I. ker., Henri Coandă, 11, RO-010667, ardarichus9@yahoo.com

Rövidítésjegyzék

<i>Arch. Ért.</i>	Archaeologiai Értesítő (Budapest)
<i>EMÉ</i>	Egri Múzeum Évkönyve (Eger)
<i>EphNap</i>	Ephemeris Napocensis (Cluj-Napoca)
<i>Dacia N. S.</i>	Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne. Nouvelle serie (București)
<i>DMÉ</i>	A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve (Debrecen)
<i>HK</i>	Hadtörténelmi Közlemények
<i>JPMÉ</i>	A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve (Pécs)
<i>Közl.</i>	Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem-és Régiségtárából (Kolozsvár)
<i>MFME-SA</i>	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologia (Szeged)
<i>PA</i>	Památky Archeologické (Prága)
<i>PZ</i>	Prähistorische Zeitschrift (Berlin)
<i>SCIVA</i>	Studii și cercetări de istorie veche și arheologie (București)
<i>ŠtZ</i>	Študijné Zvesti Archeologického Ústavu Slovenskej Akademie Vied (Nitra)
<i>VAH</i>	Varia Archaeologica Hungarica (Budapest)

Irodalom

- BÁLINT, Cs.
1991 Súdungarn im 10. Jahrhundert, *Studia Archaeologica*, Budapest.
- BEJAN, A. – MOGA, M.
1979 Necropola feudal-timpurie de la Hodoni (jud. Timiș), *Tibiscus*, 5, 159–169.
- COSMA, C.
1994 Morminte din secolele IX–X p. Chr. descoperite la Zalău (jud. Sălaj), *EphNap*, 4, 323–330.
2001 Gräberfelder, Einzelgräber und Grabfunde unsicheren Charakters aus dem 9–10. Jh. im Westen und Nordwesten Rumäniens, *Studia Archaeologica et Historica Nicolae Gudea Dicata*, 499–564.
2006 Necropole de tip Köttlach descoperite în vestul și nord-vestul României, in: *Studia in honorem Demetrii Protase*, Bistrița–Cluj-Napoca, 857–883.
- DOMBAY J.
1960 Árpád-kori temetők Baranyában (Friedhöfe aus der Arpaden-Zeit im Komitat Baranya), *JPMÉ*, 135–158.

sodrott ezüstgyűrű; 30. sír: S-végű hajkarika, meghatározatlan dénár; 34. sír: S-végű hajkarika, sodrott ezüstgyűrű.

³⁹ Lektorai véleményében Révész László megemlítette, hogy ehhez

hasonlóan a Heves megyei temetőkben is a 10–11. század fordulójára lehet tenni az S-végű hajkarikák elterjedését. Ezúton is hálás köszönetünket fejezzük ki Révész Lászlónak lektori véleményéért.

- FETTICH N.
1931 Adatok a honfoglaláskor archaeológiájához. (Angaben zur Archäologie der ungarischen Landnahmezeit), *Arch. Ért.*, 45, 48–112.
- GÁLL E.
2007 Az Erdélyi-medence, Partium és Bánság X–XI. századi sír- és szórvány fegyverleleteinek elemzése, *HK*, 119, 2, 395–474.
- GÁLL E. – GERGELY B.
2007 A kolozsvári Kalevala utcai honfoglalás kori lelőhelyek és leletek, *Dolgozatok*, II (sajtó alatt).
- GÁLL E. – TÁNASE, D.
2007 Kisléghy Nagy Gyula X–XI. századi ásatásai, *Oppuscula Hungarica* (sajtó alatt).
- GIESLER, J.
1981 Untersuchungen zur Chronologie der Bjelo-Brdo (Ein Beitrag zur Archäologie des 10. und 11. Jahrhunderts im Karpatenbecken), *PZ*, 56, 3–181.
- HAMPEL J.
1900 A honfoglalási kor hazai emlékei. In: Pauler Gy. – Szilágyi S. (szerk.): *A magyar honfoglalás kútfejei*, Budapest, 507–826.
- HEITEL, R. R.
1983 Unele considerații privind civilizația din Bazinul Carpatic în cursul celei de a doua jumătăți a sec. IX în lumina izvoarelor arheologice, *SCIVA*, 34, 2, 93–115.
- HEITEL, R. R.
1995 Die Archäologie der ersten und zweiten Phase der Eindringens der Ungarn in das innerkarpatische Transilvanien, *Dacia N. S.*, 1994–95, 38–39, 389–439.
- IONIȚĂ, A.
1996–1998 La céramique du Haut Moyen Age de Dridu „La Metereze” (dép. de Ialomița), *Dacia N. S.*, 40–42, 305–382.
- KAUS K.
1987 Darufalva (Drassburg), Locsmánd (Lutzmannsburg), Pinkaóvár (Burg). Burgenlandi vörös sáncok régészeti vizsgálatának eredményei 1891–1986-ig. (Drassburg–Lutzmannsburg–Burg. Ergebnisse der archäologischen Untersuchungen von Roten Schanzen im Burgenland 1891–1986), *Sop. Szem.*, 41, 330–339.
- KISS A.
1983 *Baranya megye X–XI. századi sírleletei (Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori temetőinek leletanyaga, 1)*, Budapest.
- KISS G.
2000 *Vas megye X–XII. századi sír- és kincsleletei (Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei, 2)*, Szombathely.
- K. K.
1996 *A honfoglaló magyarság. Kiállítási katalógus* (szerk. Fodor István), Budapest.
- KOVÁCS I.
1942. A kolozsvári Zápolya utcai magyar honfoglalás kori temető (Der landnahmezeitliche Friedhof von Kolozsvár-Zápolya Gasse), *Közl.*, 2, 1942, 85–118.
- KOVÁCS, L.
1994 Das frühárpádenzeitliche Gräberfeld von Szabolcs, *VAH*, Budapest.
- KOROŠEC, P.
1979 *Zgodnjerednjevska arheološka slika Karantanskih Slovanov (Archäologisches Bild der karantanischen Slawen im frühen Mittelalter)*, I–II, Ljubljana.
- KORZUHINA, G. F.
1954 *Russkie klady*, Moszkva.
- LAKATOS A.
2003 10–11. századi temető Köröstarján-Csordásdombon (Tărian, Romania) (Cemetery of the 10–11th Centuries at Köröstarján-Csordásdomb [Tărian, Romania]), *Arch. Ért.*, 128, 211–227.
- LANGÓ P. – TÜRK A.
2004 Honfoglalás kori sírok Mindszent-Koszorús-dűlőn (Adatok a síjbefűzős bizánci csatok és a délkelet-európai kapcsolatú egyszerű mellkeresztek tipológiájához) (Landnahmezeitliche Gräber in Mindszent-Koszorús-dűlő [Angaben zur Typologie der trapezförmigen byzantinischen Schnallen und einfachen Brustkreuze mit südosteuropäischen Beziehungen], *MFMÉ-SA*, X, 365–451.
- LÁSZLÓ Gy.
1942 A kolozsvári Zápolya-utcai honfoglaláskori temető, *EM*, 47, 578–584.
1945 *Ősvallásunk nyomai egy szamosháti kocsistörténetben*, Kolozsvár.
- MEDGYESI P.
1995 Avar kori sírlelet (?) és 10–11. századi magyar köznépi temető részletei Gyulavarsánd-Laposhalomról (Awarenzeitlicher Grabfund und Teile eines ungarischen Gräberfeldes aus dem 10–11. Jahrhundert von Gyulavarsánd-Laposhalom), *Altum Castrum*, IV, 98–118.
- MESTERHÁZY K.
1962–64 Az S-vegű hajkarika elterjedése a Kárpát-medencében (Die Verbreitung des Haarringes mit S-enden im Karpatenbecken), *DMÉ*, 95–113.
1989–90 Felső-Tisza-vidéki őtvösműhely és a honfoglalás kori emlékek időrendje, *EMÉ*, 25–26, 235–274.
1993 Régészeti adatok Magyarország 10–11. századi kereskedelméhez, *Századok*, 127, 3–4, 450–468.
- MITREA, B.
1988 La nécropole birituelle de Sultana. Résultats et problèmes, *Dacia N. S.*, 32, 91–139.

- OLMÉROVÁ, H.
1959 Slovanské pohřebiště v Radčicích, okr. Příbram, *PA*, 1, 227–245.
- POPESCU, D.
1956 Cercetări arheologice în Transilvania. Săptămânile de la Vârșand. *Materiale și Cercetări Arheologice*, 2, 125–143.
- REIHOLCOVÁ, M.
1995 *Pohrebisko v Čakajovciach (9–12. storočie)*, Nitra.
- RÉTHY L.
1898 Két Árpád-kori temető Arad megyében, *Arch. Ért.*, 18, 124–131.
- ROSKA M.
1913 Árpád-kori temető Vajdahunyadon, *Dolg.*, IV, 166–198.
1914 Árpád-kori temető Várfalván (Cimetière Arpades à Varfalva.), *Dolg.*, V, 125–187.
- SOKOL, VI.
1996 Sjeverozapadna hrvatska u ranom srednjem vijeku (North-west Croatia during the early Middle Ages), in: *Ljudje ob Muri – Népek a Mura mentén – Völker an der Mur – Ljudi az Muru*, Murska Sobota – Zalaegerszeg, 83–100.
- SZABÓ J. Gy.
1978–79 Árpád-kori telep és temetője Sarud határában, IV, A sírok relatív és abszolút kronológiája. A temető jellege. (Árpádenzeitliche Siedlung und Friedhof in der Gemarkung von Sarud, IV), *EMÉ*, 16–17, 45–136.
- STERNBERGER, M.
1947 *Die Schatzfunde Gotlands der Wikingerzeit*, I–II, Uppsala.
- SZÁRAZ A.
1893 Nagyvárad lelet, *Arch. Ért.*, 13, 140–142.
- SZŐKE B.
1962 A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei, *Rég. Tan.*, 1, Budapest.
- SZŐKE B. – VÁNDOR L.
1987 Pusztaszentlászló Árpád-kori temetője (Arpádenzeitliche Gräberfeld von Pusztaszentlászló), *Fontes Archaeologici Hungariae*, Budapest.
- TĂNASE, D. – GÁLL, E.
2000 Piese de podoabă din secolele X–XI, descoperite la Beba-Veche (jud. Timiș), *An. Ban.*, VII/VIII, 555–576.
- TĂNASE, D. – BEJAN, A. – GÁLL, E. – KALCIOV, Gh.
2004 Duceștii Vechi-Movila lui Dragomir – fragment de necropolă din secolul al X-lea, *Arh. Med.*, V, 27–43.
- TOČIK, A.
1968 Altmagyarische Gräberfelder in der Südwestslowakei, *A. Sl. Cat.*, 3.
1992 Materyaly k. dejinám južného Slovenska v. 7–14. storoci, *ŠtZ*, 28, 5–250.
- TÖRÖK, Gy.
1962 Die Bewohner von Halimba im 10. und 11. Jahrhundert, *Arch. Hung.*, XXXIX.
1969 Kétrétegű temetkezések a halimbai avar kori temetőben, *Fol. Arch.*, 20, 80–91.
- VADAY A. – KOVÁCS L.
1999 Örménykút 52. topográfiai lelőhely: honfoglalás kori temetőrészlet (kézirat).

Începuturile răspândirii inelelor de tâmplă cu capătul în formă de S în Bazinul Transilvaniei

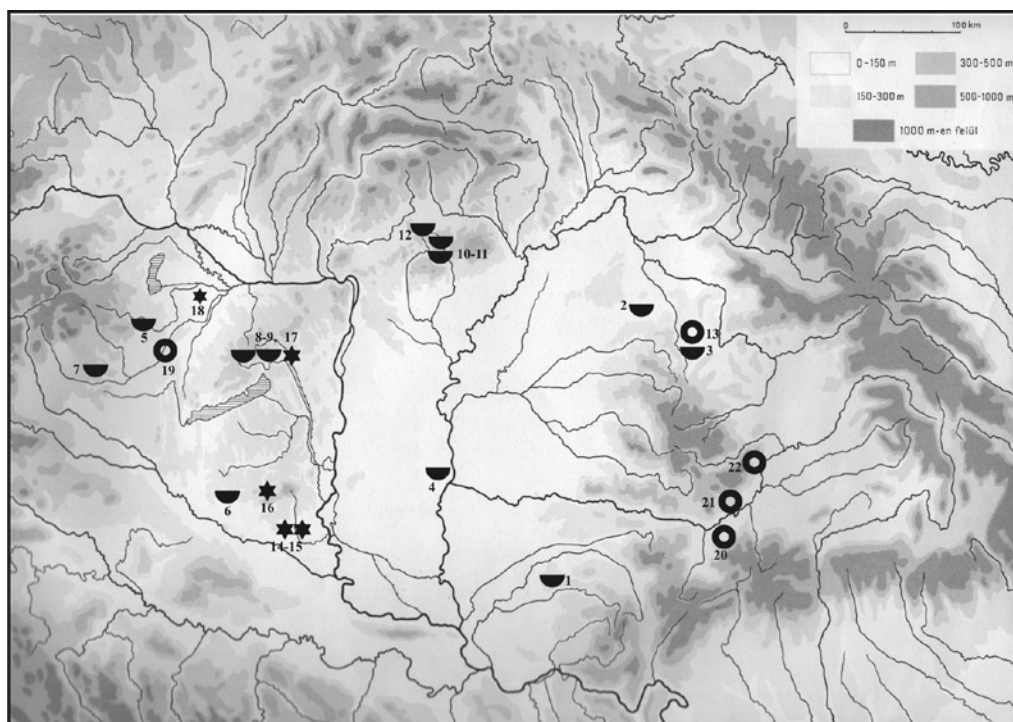
(Rezumat)

În studiul de față am încercat să analizez răspândirea unor piese mai puțin importante la prima vedere: inelele de tâmplă cu capătul în formă de S. După analiza stratigrafiei orizontale a unor necropole (Alba Iulia-str. Brândușei, Hunedoara, Moldovenești), am ajuns la concluzia că acest tip de bijuterie se răspândește în Transilvania la finele sec. al X-lea și începutul sec. al XI-lea.

About the Beginning of Spread of the S-Shaped Lock Ring in Transylvanian Basin

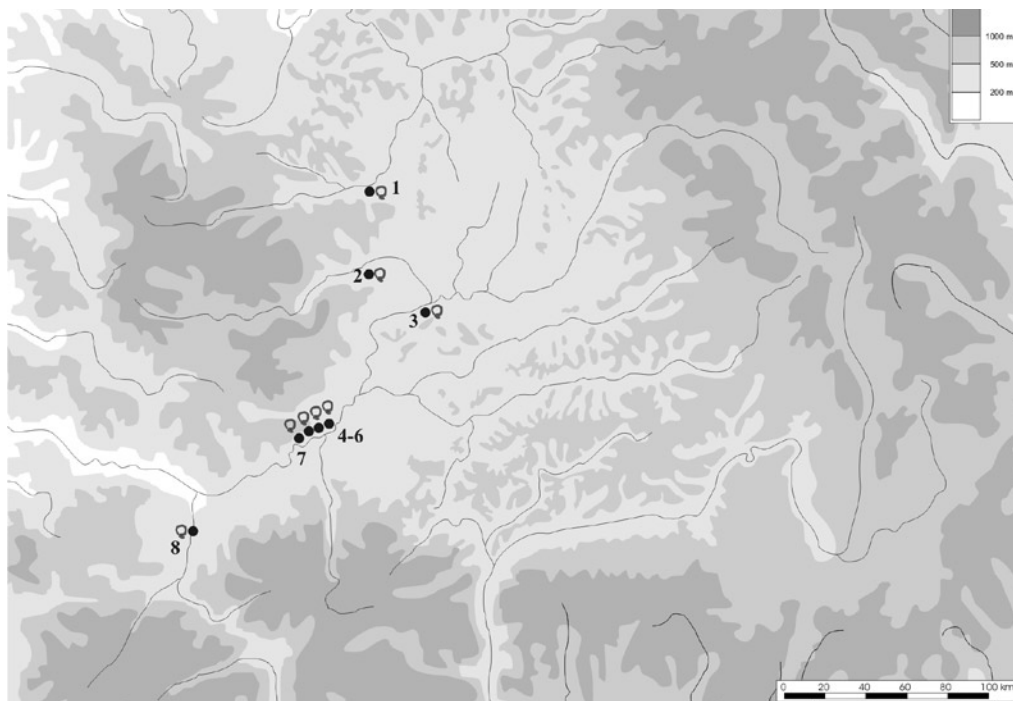
(Abstract)

In our short study we tried to analyze the mass distribution of an object that is less important at the first sight: the S-shaped lock ring. After the horizontal-stratigraphical analysis of some cemeteries (Alba Iulia-str. Brândușei, Hunedoara, Moldovenești), we could conclude that this type jewelry was distributed in Transylvanian Basin at the end of 10th and at the beginning of 11th century.

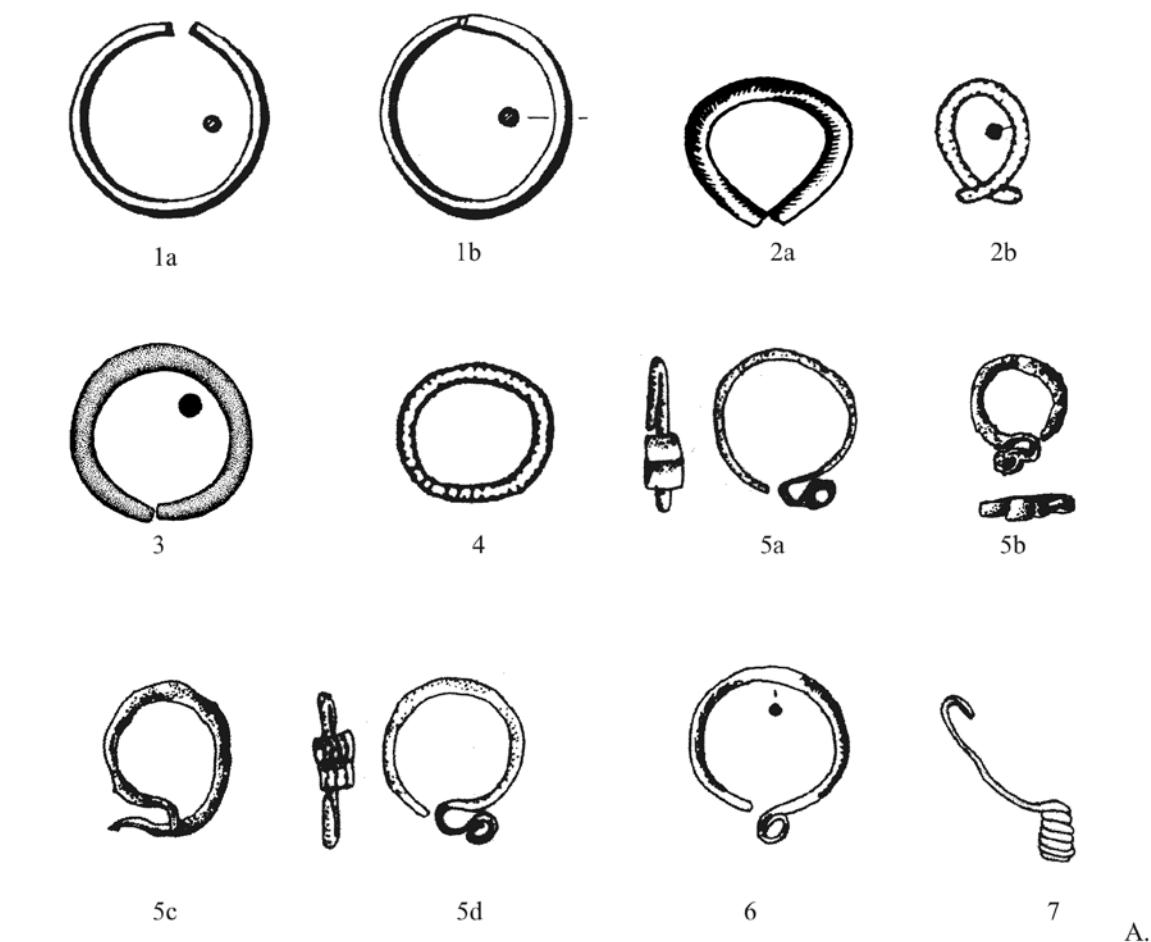

- Félhold alakú fülbevaló, ún. Köttlach-típus
  - Korongos fülbevaló
  - Gombos végű karperecek

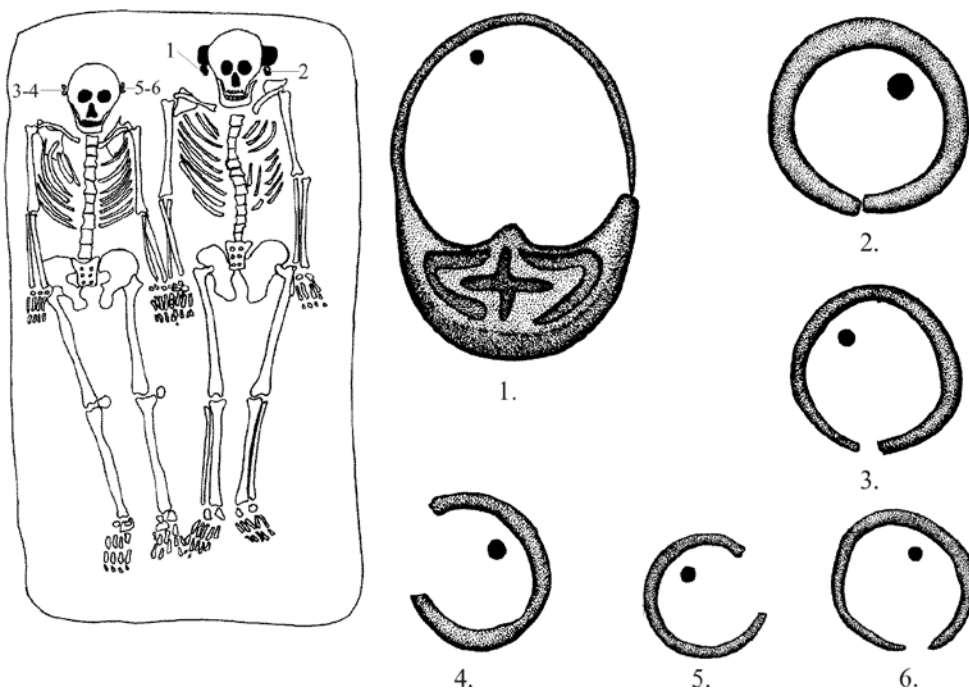
1. térkép 1. Detta (Kárász L. 1896); 2. Szalacs, 4B. sír (Chidioşan, N. 1969); 3. Zilah-Pálvár, 1. sír (Cosma, C. 1994, 323, 3. kép. 3); 4. Tápé-Lebő, 1927-es lelet (Bálint Cs. 1991); 5. Csepreg, 97. sír (Kiss G. 2000); 6. Hirics (Mesterházy K. 1993, 468, 5. kép); 7. Locsmánd (Lutzmansburg); 8-9. Székesfehérvár (Révész László tudósítása); 10. Eger-Vár, 128. és 278. sír (Mesterházy K. 1993, 468, 5. kép; Révész László tudósítása); 11. Verpelét (Mesterházy K. 1993, 468, 5. kép); 12. Pétervására (Mesterházy K. 1993, 468, 5. kép); 13. Zilah-Pálvár, 1. sír (Cosma, C. 1994, 3. kép. 5-6); 14-15. Majs, 385. és 685. sír (Kiss A. 1983, 74. ábra. 16, 59. tábla); 16. Pécs-Somogy, 30. sír (Dombay J. 1961, 71, III. táb. 9); 17. Székesfehérvár-Demkőhegy, 5. sír (Nagy G. 1892, 309); 18. Oroszvár (Rusovce), 2. sír (Kiss A. 1983, 205); 19. Ikervár-Virág utca, 130. sír (Kiss G. 2000, 63, 53. táb. 4); 20. Szászváros-Dealul Pemilor, X/2 11. sír; 21. Maroskarna-„B” temető, 11. sír (Horedt, K. 1966, 282, Abb. 23. 2); 22. Marosgombás-Magura, 2. sír (Herepey Á. 1896, 426, 427: 2-3. kép);

2. térkép 1. Kolozsvár-Heltai utca, 28. szám; 2. Várfalva-Jósika Gábor kertje; 3. Marosnagylak-Vízpumpa; 4. Gyulafehérvár-Mentőállomás-III. temető; 5. Gyulafehérvár-Vadászok utcája; 6. Gyulafehérvár-Brändüsei utca; 7. Gyulafehérvár-Poklisa; 8. Vajdahunyad-Kincseshegy

A.

B.

1. tábla A. Hajkarikák típusai és változataik az Erdélyi-medencében; B. Szalacs, 4B. sír: 1-6.

			
<ul style="list-style-type: none"> - Sima, nyitott hajkarika (1a) - Sima, nyitott hajkarika, egymásra helyezett végekkel (1b) - Körte vagy ovális alakú kisméretű hajkarika (2a) - Körte vagy ovális alakú kisméretű hajkarika, egymásra helyezett végekkel (2b) - Ovális keresztmetszetű, zárt hajkarika (4) - S végű, sima hajkarika (5a) - I. Szent István (1003-1038) - I. Orseolo Péter (1038-1044) - I. András (1046-1060) - I. Béla (1060-1063) - Salamon (1063-1074) - Kerámiás temetkezés 	<ul style="list-style-type: none"> - Nyitott huzalgyűrű (1a) - Fonott, nyitott végén elkalapált huzalgyűrű (1b) - Csavart, sodrott, nyitott huzalgyűrű (1c) - Kerek átmetszetű, zárt, öntött karikagyűrű (4a1) - Ovális félkör átmetszetű zárt öntött karikagyűrű (4a2) - Négyszögátmetszetű huzalgyűrű (2d) - Sokszögátmetszetű huzalgyűrű (2e) - Granulációs díszű zárt huzalgyűrű (2f) - Spirális sodrásos szalag fejesgyűrű (3i) - Sodrást utánozóan öntött karika gyűrű (4a) - Egyszerű, zárt pántgyűrű (5d) - Sima szalaggyűrű (3i) - Széles fejű pántgyűrű, négy-ötszirmú virág ábrázolással (5e1) - Huzalkarperec 		

2. tábla Értelmezett temetőterkép: pénzek és hajkarika típusok elterjedése Gyulafehérvár-Brândușei utcai temetőben

S-végű hajkarikák megjelenésének ideje az Erdélyi-medencében

